

(Glosa k pohybu v českém tvarosloví)

JOSEF VACHEK

Téměř před dvěma desetiletími jsme v rozsáhlejší stati¹ sledovali tendenci, která se projevuje ve všech varietách češtiny (více ovšem v nářečích, zvláště v jihozápadních, než v jazyce spisovném), totiž sklon k postupné likvidaci přivlastňovacích adjektiv typu *otcův, matčín* v morfoloickém plánu jazyka. Pokusili jsme se tehdy tuto likvidační tendenci vysvětlit tím, že její motivací je stále usilovnější snaha o co nejdůslednější odstranění jmenného skloňování adjektiv, tedy flektivního typu, který byl jinak v češtině likvidován prakticky již na počátku historické doby. Poukázali jsme tehdy také na tu okolnost, že právě česká posesivní adjektiva poměrně nejdéle ze všech jmenných adjektivních typů odolávala (a ve spisovném jazyce veelku, aspoň v sg., dosud odolávají) náporu tendence, jež usiluje o jejich likvidaci. Vyjádřili jsme tehdy také názor, že příčinou této odolnosti je hlavně sémantická výraznost tohoto adjektivního typu (záležející mimo jiné i v odkazu na určitého jednotlivce, nikoli na druh). Naše diagnóza byla později ověřena statí H. Prouzové „Přivlastňovací přídavná jména na -ův, -in v současné češtině“ (NR 47, 1964, 129—142) a shledána veelku správnou.

Chtěli bychom se k této své někdejší diagnóze dnes vrátit malou doplňující glosou, která chce poukázat na to, že novější vývoj českého jazykového vyjadřování se správnost této diagnózy zdá plně potvrzovat. Máme tu přitom na mysli především stále běžnější zatlačování tvaru posesivního adjektiva adnominálním genitivem, a to především od osobních jmen (viz běžný vyjadřovací publicistický typ jako *návštěva Kosyginova v Kanadě, závody Lenina, králičké názory Tvarosova* atp.). Ve všech takových spojeních jde o zcela určitou osobu, nikoli o obecné označení: tato skutečnost je v dokonale shodě s tendencí, kterou lze v českém vyjadřování pozorovat již několik desetiletí, tj. upouštění od významového rozlišení, kdysi běžného, mezi typem *práva autora* (v obecném pojetí) a typem *práva autorova* (ve vztahu k určitému jednotlivci). Nově se prosazující adnominální genitiv tedy zřejmě zastává, jak ukazují hořejší příklady, i funkci odkazu na jednotlivce, která dříve nebyla nerozvítenému adnominálnímu genitivu českou normativní gramatikou přiznávána.

Závažnost dokladů, jež tu byly výše uvedeny, nijak nezmenšují námitky, že tu do českého publicistického slohu takovéto vyjadřování proniká pod vlivem ruštiny, kde je posesivní adjektivum ve svém základním (tj. nesubstantivizovaném) významu dnes už jen historickou záležitostí. Na půdě pražské jazykovědné školy bylo už počátkem třicátých let právem zdůrazněno, že je to konečnou pouze vnitřní potřeba jazykového systému, jež rozhoduje, které cizí vlivy na tento jazyk působící se akceptují a které nikoli.² Jinými slovy, vliv ruštiny na češtinu by se byl v tomto bodě gramatického systému patrně neuplatnil, kdyby nebyl býval ve shodě s obecnou vývojovou tendencí české gramatické soustavy, v našem případě s tendencí k likvidaci neurčitých adjektivních tvarů. Že tu ostatně neběží jen o čistě vnější, povrchovou záležitost, omezenou na případy prokazatelného ruského vlivu, ale o hlubší, systematickou motivaci, dokazují i takové případy, kde jsou posesivní adjektiva rovněž na ústupu a kde přitom vůbec nelze mluvit o napodobení ruského vzoru.

¹ J. Vachek, *K problematice českých posesivních adjektiv*, Studie a práce lingvistické 1, 1954, 171—189.

² Srov. diskusní příspěvek B. Havránka na mezinár. fonologické konferenci uspořádané Pražským fonologickým kroužkem r. 1930; příspěvek je zaznamenaný v protokolech konference, publikovaných v TČLP 4, 1931, s. 304. — Podrobněji se daným okruhem otázek zabývá naše stat *K otázce vlivu vnějších činidel na vývoj jazykového systému*, SlavPrag 4, 1962, 35—46.

Jeden takový případ si tu zaslouží pozornosti. Jde o řeč mešních liturgickéý obřadů, jejímž příznačným rysem býval zpravidla určitý konzervativní tradicí nalismus, jež však byla v období nejnovějším radikálně přibližována normě dneš živé řeči. Proto nepochybně překvapí, najdeme-li v nejnovějším liturgickém mešníř textu v Krědu místo očekávaného *Sedí na Otcově pravici* opět doklad *Sedí na pravici Otce* (a obdobně i v *Gloria Ty, který sedíš po pravici Otce . . .*),³ jako tomu bylo v kor zervativním textu starším. Překvapuje to tím spíše, že překlad Římského misál Z. Švédý, vydaný v Řimě 1960, se tu od tradičního znění odchýlil formulací *Sed Otci po pravici*, resp. *Ty sedíš Otci po pravici*. Jestliže nejnovější mešní text tu Švédovu formulaci nepřevzal, nelze to hodnotit jinak, než že se spojení genitivní u nehodnotí jako tradiční latinismus, ale naopak jako spojení, jež je plně ve shod s vývojovými tendencemi, které se uplatňují v dnešní české gramatické soustavě

Nelze dále přehlédnout ještě jednu závažnou skutečnost. Pronikání adnominá ního genitivu je jen posledním stadiem dlouhého procesu, během něhož byla oblas používání posesivních adjektiv stále více zužována. Jak známo, bylo v stě. úz možno použít posesivního adjektiva také ve výrazech rozvitých — tak Fr. Tráv níček⁴ připomíná (jako ostatně před ním už Gebauer) stě. spojení *dvůr králův Vá lavův*, v kterém pak dochází k likvidaci nejprve jednoho z posesivních adjektí (srov. stě. spojení *dvůr králův Václava* — *dvůr krále Václavův*), a pak i druhého (ta i v dnešním úzu *dvůr krále Václava*). V tomto vývojovém kontextu je jen posledr jeho etapou a logickým vyvrcholením, dochází-li také k likvidaci posesivních ač jektiv nerozvitých.⁵

Je třeba konečně poukázat i na tu okolnost, že i slovosledné skutečnosti mluv konekcíou ve prospěch nahrazení posesivního adjektiva adnominálním genitivem Z hlediska sémantické výstavby větného kontextu je označení vlastněné věci (v ne širším slova smyslu) prvkem relativně méně určeným a tedy sémanticky méně jasným než označení vlastníka, které teprve náležitě dokreslí a doplní i po sémantick stránce představu vlastněné věci. Z hlediska aktuálního členění větného je pa přirozené, že v syntaktické dvojici utvářené označením vlastněné věci a jejíh vlastníka prvé označení má povahu spíše tematickou, druhé pak rematickou. V tzv objektivním pořádku obou výpovědních složek (tj. téma - réma) — tedy v pořádku o němž podle Firbasova⁶ výměru plně platí, že se v něm setkáváme s tzv. základním rozvržením výpovědní dynamičnosti — je pak žádoucí, aby označení vlastněnéh předmětu, jakožto členu určovaného, předcházelo před označením vlastníka, kter platí za člen určující. Tato podmínka je vsutku splněna, je-li vlastník označe adnominálním genitivem, jehož místo je až za substantivem, které je tímto gen tivem určováno. Naproti tomu postavení posesivního adjektiva je v bezpříznakové českém slohu zásadně přede jménem označujícím vlastněný předmět, a je ted v určitém rozporu s pravidly, jimiž se v tomto bezpříznakovém slohu řídí základr rozvržení výpovědní dynamičnosti. Není proto vyloučeno, že také tato okolno: svým způsobem částečně přispívá k motivaci a k dovršení vývojového procesi který jsme se tu několika úrtami pokusili naznačit.

I z tohoto velmi zběžného náčrtu vyplynulo, doufáme, sdostatek jasně, že dyn micnost jazykového systému lze zjistit nejen v jeho základní, zvukové rovině (její problematice jsme před čtyřmi roky věnovali speciální monografii), ale i v rovině vyšších, a to i v rovině poměrně tak vysoce normalizované, jako je právě rovin

³ Liturgické mešní modlitby, Praha 1969, s. 7 a 10.

⁴ Fr. Trávniček, *Historická mluvnice Československá*, Praha 1935, s. 336.

⁵ Na tuto okolnost mne v soukromém rozhovoru upozornil doc. dr. Fr. Kopečný.

⁶ Srov. J. Firbas, *Thoughts on the Communicative Function of the Verb in English, German and Czech*, Brno Studies in English 1, 1959, 39—63, a jeho stat *Ze srovnávacích studií slovosle ních*, SaS 23, 1962, 161—174.

148 morfologická. Jak známo, podařilo se Miloši Dokulilovi⁷ v téže rovině, a to na úseku slovesa, postihnout řadu významných bodů, v kterých je morfologický systém češtiny v zmatelém pohybu. K výsledkům, jež by se na úseku jmen, ať už substantiv či adjektiv, daly srovnat svým významem s výsledky analýzy Dokulilovy, bylo by ovšem třeba zabrat mnohem šíře a hlouběji, než jsme v této glose mohli učinit.

RÉSUMÉ

More Remarks on the Fate of Czech Possessive Adjectives

Further evidence is presented for the thesis formulated by the present author almost two decades ago, asserting the tendency towards gradual liquidation of the possessive adjectives of the type *otecův, matčín* in the grammatical system of Modern Czech. The new evidence is drawn from religious contexts and from its confrontation with the facts of the functional sentence perspective, as developed by the Prague linguistic school.

⁷ V souborném díle *O češtině pro Čechy*, Praha 1960, do něhož M. Dokulil přispěl kapitolou „Vývojové tendence časování v současné spisovné češtině“ (s. 192—221).